

واکاوی عوامل تأثیرگذار بر بنیان های ژئوپلیتیک شیعه در خاورمیانه

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۲۰

محمد رضا مرادی کلارده^۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۳/۲

یوسف زین العابدین عموقین^۲حجت مهکویی^۳

چکیده

جمهوری اسلامی ایران با توجه به جمعیت انسانی، نظام سیاسی اسلامی و دارا بودن اکثریت جمعیت شیعه مذهب، به عنوان هارتلند تشیع در جهان تلقی می‌گردد که از آنها می‌توان به عنوان مکمل های ژئوپلیتیک تشیع در ایران یاد کرد و اقتدار آنها تا حدودی وابسته به میزان قدرتمندی ایران است. جهان تشیع امروزه یک خط سیر مهمی را از لحاظ جغرافیایی شامل می‌شود که در واقع از شرق کشور چین و هندوستان شروع شده و بعد از رسیدن به ایران، از طریق عراق و خلیج فارس به سوریه و لبنان می‌رسد. که این پراکندگی و قدرت چشم انداز ژئوپولیتیک را تعیین می‌کند و مقاله فوق در صدد پاسخگویی به این سوال است که چه عواملی سبب تأثیرگذاری بر نظام منطقه‌ای ژئوپولیتیک شیعه در خاورمیانه می‌گردد. به جهت یافتن پاسخ از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. برای گردآوری داده‌ها، از روش کتابخانه ای و میدانی بهره گرفته شده است و برای تکمیل پرسشنامه و تعیین جامعه نمونه از جدول استاندارد مورگان و تعداد ۲۶۹ نمونه انتخاب شده است. امروزه شیعه به یک موضوع ژئوپلیتیک تبدیل شده است، زیرا نقطه ثقل جغرافیای شیعیان مناطقی است که بر روابط قدرت در سطح منطقه و جهان تأثیر گذار است.

واژگان کلیدی: چشم انداز، واکاوی، ژئوپولیتیک، شیعه، خاورمیانه

^۱ دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

^۲ دانشیار گروه جغرافیای سیاسی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

^۳ گروه جغرافیا، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

مذهب در سیاست و پیوند با قدرت در زمره مطالعات ژئوپولیتیک به طور عام و ژئوپولیتیک فرهنگی (ژئوکالچر)، به طور خاص قابل بحث و بررسی است. در این مفهوم، ژئوپولیتیک شیعه به معنای قدرت و شدت تأثیرگذاری جامعه شیعه بر تحولات و سیاست های منطقه ای و بین المللی است پدیده شیعه یا سازه جغرافیایی و انسانی شیعه ابعاد مختلفی دارد و یکی از این ابعاد مهم، بعد ژئوپولیتیک است. از آنجا که در مباحث ژئوپولیتیک، سه عنصر اصلی یعنی جغرافیا، سیاست و قدرت دارای خصلتی ذاتی می باشند. ژئوپولیتیک شیعه نیز باید با ارزیابی این سه عنصر اساسی مطرح و معنی دار شود. عنصر اول جغرافیای به هم پیوسته و منسجم قلمروهای شیعی است عنصر دوم به سیاست مربوط می شود عنصر سوم قدرت است. شیعه با نقش آفرینی سیاسی خود پیوندی با مفهوم قدرت برقرار می کند. سازه شیعه برای بازیابی حقوق از دست رفته خود در تکاپوی قدرت است. علاوه بر آن نقش آفرینی سیاسی شیعه با ساخت های قدرت ارتباط می یابد و آنها را تحت تأثیر قرار می دهد. نمود سیاسی شدن شیعه را می توان در پدیده انقلاب اسلامی به وضوح مشاهده کرد. هنگامی که شیعه توانست در فرایند سیاسی شدن، حکومت تشکیل دهد، به عنوان یک بازیگر رسمی در عرصه بین المللی مطرح شد. همچنین بیداری جمعیت های شیعی و خودآگاهی و درک آنان از موقعیت خویش در منطقه خلیج فارس و خاورمیانه، آنان را تا حد یک بازیگر بین المللی ارتقاء داده است و در واقع ژئوپولیتیک شیعه را بیش از پیش واقعیت بخشیده است؛ چرا که شیعیان در منطقه ای واقع شده اند که از لحاظ سیاسی و استراتژیک موقعیتی استثنایی در جهان دارد. این منطقه کانون اصلی منازعات در ۵۰ سال اخیر بوده است و با در اختیار داشتن منابع عظیم انرژی، دنیای صنعتی و بازارهای مصرف انرژی هر روز به آن محتاج تر است (نادری، ۱۳۹۰: ۱۸۳).

خاورمیانه خاستگاه سه دین بزرگ آسمانی یعنی یهودیت، مسیحیت و اسلام است. بیشترین جمعیت خاورمیانه را مسلمانان تشکیل می دهند. اکثر یهودی ها ساکن سرزمینهای اشغالی فلسطین اند و در ایران، ترکیه، تونس، سوریه، مغرب و مصر نیز زندگی می کنند. مسیحیان هم در لبنان، سوریه، مصر و عراق سکونت دارند... احداث آبراهه سوئز در ۱۲۸۶/۱۸۶۹، اقیانوس اطلس و هند را به یکدیگر متصل کرد. قرار گرفتن این ناحیه در میان سه قاره اروپا، آسیا و آفریقا و نیز وجود دریاها، رودها و تنگه های استراتژیک و بهره مندی آن از ذخائر عظیم نفت، موجب آن شده تا ابرقدرتها و کشورهای بزرگ صنعتی برای دسترسی و سلطه بر آن با یکدیگر در رقابت سختی باشند و کشمکش ها و بحران های زیادی را در آن پدید آورند. موضع گیری دول این منطقه در مقابل دول غربی و تکیه بر ناسیونالیسم، بسیاری از روابط و پیوندهای این منطقه را به تحلیل برده و یگانگی های فرهنگی را ضعیف نموده و با وجود آنکه، آئین مشترک و قبله واحدی دارند در حالت نزاع و ستیز با یکدیگر بسر می برند، این رفتارها که توأم با تفرقه و تشتت است سبب آن گشته که با توطئه عوامل استکبار بین کشورهای مسلمان سرزمین مذکور تضادهای سیاسی، فرهنگی و اجتماعی پدید آورده به نحوی که با وجود دسترسی به منابع عظیم و تسلط بر نواحی سوق الجیشی و مهمتر از آن، بهره مندی از اخوت عقیدتی و بنیانهای مذهبی عمیق، نتوانند در مناسبات جهانی به نحو تعیین کننده ای ابراز وجود کنند و از حل معضلی چون سرزمین فلسطین توسط گروهی صهیونیست غاصب، عاجز باشند. جبهه گیری های سیاسی این کشورها در موقعیت های گوناگون نیز آنها را وادار به تشکیل سازمانها و نهادهای سیاسی و یا پیوستن به تشکیلات سیاسی غربی نموده است.

امروز شیعه به یک موضوع ژئوپلیتیک تبدیل شده است زیرا نقطه ثقل جغرافیای شیعیان مناطقی است که بر روابط قدرت در سطح منطقه و جهان تأثیرگذار است. علیرغم جمعیت فراوان شیعیان و توانمندی ژئوگنومیک مناطق محل استقرار این گروه مذهبی آنها در مناسبات سیاسی و موقعیت‌های اجتماعی نقش چندانی ندارند و جزء در کشور ایران در دیگر کشورهای منطقه به عنوان اقلیت محسوب شود از بسیاری از امتیازات محروم می‌باشند. برآورد عوامل موثر بر ژئوپلیتیک شیعه می‌تواند وضعیت شیعیان را در منطقه تغییر دهد به همین منظور در این مقاله محقق بدنبال بررسی عوامل تأثیرگذار بر نظام منطقه ای ژئوپلیتیک شیعیان در خاورمیانه است.

مبانی نظری

تاکنون از دانش واژه ژئوپلیتیک تعاریف و تفاسیر مختلف علمی و کاربردی گوناگونی به عمل آمده که به نوعی مخرج مشترک همه آن‌ها کنش متقابل جغرافیا (در مقیاس‌های مختلف) و سیاست در قالب مناسبات قدرت است. بدین مفهوم که قلمروهای جغرافیایی به فراخور موقعیت و محتوایی که دارند در معنابخشی به الگوهای رفتاری (همکاری، هموردی و هم ستیزی) واحدهای سیاسی نقش آفرینند و به هویت و رویدادهای نواحی جهت می‌دهند (کاویانی راد و تهامی، ۱۳۹۲، ۱۲۱) از این رو، ژئوپلیتیک به مطالعه کنش متقابل سیاست (قدرت) و جغرافیا فضا، مکان و قلمرو می‌پردازد و این مناسبات قدرت به صورت طیفی از همزیستی، هموردی، تنش جنگ در کانون پژوهش‌های جغرافیای سیاسی قرار داشته است. در این میان، جغرافیا برای کنش بازیگران سیاسی و واحدهای سیاسی فضایی در قالب کشورها، گروه‌های ملی و سازمان‌ها، فرصت‌ها و محدودیت‌هایی ایجاد می‌کند. بر بنیاد چنین ویژگی‌های ژئوپلیتیک را علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت، سیاست و کنش‌های پدیده‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر دانسته‌اند (حافظ‌نیا، ۹۰، ۱۳۹۰) در حال حاضر جمعیت مسلمانان جهان به بیش از یک میلیارد و ششصد میلیون نفر رسیده است و بر اساس آماري که از منابع مختلف گزارش ده است، شیعیان حداقل حدود ۲۰ درصد این جمعیت؛ یعنی جمعیتی بیش از سیصد و بیست میلیون نفر را تشکیل داده‌اند و پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۳۰، جمعیت مسلمانان به دو میلیارد و دویست میلیون نفر و جمعیت شیعه، بیش از چهارصد میلیون نفر باشد (محمدپور، ۲۵۰:۱۳۸۴).

ژئوپلیتیک شیعه، به مفهوم امتداد جغرافیای سیاسی شیعیان در کشورهای مختلف خاورمیانه بزرگ یا هارتلند ایران است (تلاشان، ۱۶:۱۳۸۸). اهمیت ایران تا آنجاست که گراهام فولر، ایران را قله عالم می‌نامد (فولر، ۱۳۹۰) مارتین کرامر، محقق اسلام‌ستیز آمریکایی، در کتاب تشیع، مقاومت و انقلاب، به‌طور ضمنی در مورد اهمیت عنصر ژئوپلیتیک شیعه می‌نویسد: در دوران معاصر، تشیع برخی از قویترین مفاهیم طغیان انقلابی را

پدید آورده است جنبش‌های شیعی امروزه، استراتژی‌های سیاسی فوق‌العاده اصلی ابداع کرده‌اند که اغلب موجب شگفتی و حیرت دنیای اسلام و غرب شده است. این شیوه‌ها در ایران از بزرگترین موفقیت‌ها برخوردار بوده‌اند و الهام بخش سایر شیعیان در دنیای عرب و جنوب آسیا نیز شده‌اند (حسینی زاده، ۱۰۳: ۱۳۸۲). کمربندی از تشیع، حیات اقتصادی، استراتژیکی و تاریخی اسلام را در برمی‌گیرد و بخش‌هایی از لبنان، سوریه، عراق، عربستان، کویت، بحرین، ایران، افغانستان، پاکستان و هندوستان را می‌پوشاند. این کمربند که در کشورهای مختلف به اکثریت و اقلیت شیعه تقسیم می‌شود، خود دنیایی است که تأثیرات گوناگون در آن به سرعت انتقال می‌یابد در واقع موقعیت جغرافیایی استقرار شیعیان یا ژئوپلیتیک شیعه در منطقه خاورمیانه، ناشی از استقرار شیعیان در قلب بزرگترین منطقه نفت‌خیز خاورمیانه است که ۷۵ درصد از ذخایر نفتی جهان را در اختیار دارد (سجادپور، ۱۲: ۱۳۹۰).

ماری لومی^۱ (۲۰۰۸) در مقاله‌ای با عنوان ((مذاهب هویت بخش یا ژئوپلیتیک؟ شیعه و سنی در منقه خاورمیانه)) بیان می‌کند شیعیان در تاریخ اسلام عملاً همیشه مورد ستم واقع شده‌اند. شیعیان از منظر رژیم‌های کشورهای عربی خاورمیانه به عنوان تهدید بالقوه در موقعیت ژئوپلیتیک جدید و چشم‌انداز رژیم‌های عرب سنی، در کشورهایمانند لبنان، عربستان سعودی، یمن و تا حدودی اردن که جمعیت شیعه در اقلیت قرار دارد و نیز کشورهایی که اکثر جمعیت آنها شیعه هستند محسوب می‌شود حکومت عراق و وضعیت منطقه‌ای و سیاست خارجی ایران، تا حد زیادی آینده روابط شیعه و سنی را در کشورهای خاورمیانه تعیین میکند در سطح منطقه‌ای، کشورهای عربی تحت حکومت سنی و به ویژه عربستان سعودی به طور فزاینده‌ای در رقابت برای کسب قدرت منطقه‌ای به چالش کشیده می‌شوند منطقه‌ای که به طور سنتی توسط بغداد، دمشق و قاهر اداره می‌شود، سرنوشت خود را در اختیار واشنگتن تل‌آویو و تهران قرار میدهد.

سالوخ (۲۰۱۳) در مقاله‌ای با عنوان (شورش‌های عرب و ژئوپلیتیک خاورمیانه) بیان می‌کند که با تشویق و حمایت ایالت متحد حده ریاض نقش رهبری خود را در راستای تعادل و معکوس شدن نفوذ تهران در هر سه پایگاه اصلی به دست آورد از طرفی کشورهای معتدل عربی شامل مصرح اردن، دولت فلسطین، تونس، مراکش، یمن، بحرین و امارات متحد عربی به طور ضمنی از سوی اسرائیل پشتیبانی می‌شوند از سوی دیگر، تهران تلاش کرد تا از موضع ژئوپلیتیک جدید خود در اتحاد با سوریه حزبا الله حماس و جهاد اسلامی در ((محور مقاومت)) که از سوی روسیه حمایت می‌شود را تقویت کند. ریاض فرقه‌گرایی را به عنوان ابزاری در پیش گرفت تا از کشورهای همسایه با سیاست خارجی خود در حاشیه خلیج فارس در برابر ایران حمایت کند.

عوامل ژئوپلیتیکی تأثیرگذار بر دوام شیعه: در حقیقت، مذهب در کنار زبان، یکی از قویترین نیروهای مؤثر در کشورهای مستقل کنونی شمرده می‌شود. همچنین عامل مذهب هنوز دلیل وجود و بقای بسیاری از کشورهاست (جردن و رواتری، ۱۳۸۱: ۱۷۱). گلاسنر نیز به نقش مذهب در پدیده‌های سیاسی اشاره می‌کند و برخی از موارد آن را برمی‌شمارد: ظهور ایرلند به دلیل وجود دو مذهب کاتولیک و پروتستان، سوریه به سبب وجود مسلمانان و مسیحیان، هند به دلیل وجود دو مذهب اسلام و هندو، فلسطین به واسطه وجود یهودیان و مسلمانان، نمونه‌هایی

هستند که نقش آفرینی مذهب در آنها نمایان است. در هر کدام از این مناطق، زمانی که نقشه سیاسی دنیا و دوره های تاریخی منطبق با آن تغییر می کرد، گروه اقلیتی در واحدهای جدید شکل می گرفتند و بعضی از آنها مشکلاتی را در راه آمیزش با نظام ملی به وجود می آوردند (صحفی، ۱۳۸۰: ۵۵). اهمیت عامل دین و مذهب در برخی از مناطق مذکور به اندازه های بود که موجب تجزیه همه جانبه و از بین رفتن اتحاد ملی شد (احمدی، ۱۳۹۷: ۶۲).

جهان تشیع امروزه یک خط سیر مهمی را از لحاظ جغرافیایی شامل می شود که در واقع از شرق کشور چین و هندوستان شروع شده و بعد از رسیدن به ایران، از طریق عراق و خلیج فارس به سوریه و لبنان می رسد. (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۱: ۱۳۹۱) جمعیت بسیار بزرگی از شیعیان در کشور ایران و کشورهای عربی، همانند عراق، عربستان سعودی، یمن، بحرین و لبنان زندگی می کنند و برخی از این کشورها اکثریت جمعیت را تشکیل می دهند. در مورد کشورهای اسلامی غیر ایرانی غیر عربی هم می توان نمونه های متعددی را نشان داد که تشیع از سابقه بسیار قدیمی برخوردار است. در شبه قاره هند تشیع از دیرباز حضور داشته است، بنابراین می توان گفت که تشیع گرچه در ایران سابقه حکومتی چندصدساله دارد، ولی تشیع مخصوص ایرانیان نیست و در بیشتر کشورهای اسلامی و در میان بیشتر قومیت ها و ملیت های مختلف تشیع ریشه دوانیده است. (ضرغامی و همکاران، ۲۰۲، ۱۳۹۱)

جدول ۱: جمعیت کشورهای منطقه و درصد جمعیت شیعیان در خاورمیانه

کشور	جمعیت	درصد جمعیت شیعه
ایران	۸۲'۸۰۱'۶۶۳	۹۵
آذربایجان	۸'۷۹۵'۰۰۰	۸۵
بحرین	۷۲۷'۷۸۵	۹۲
عراق	۲۸'۹۴۵'۶۵۷	۶۵
لبنان	۴'۰۱۷'۰۹۵	۳۶
یمن	۲۳'۸۲۲'۷۸۳	۴۶
کویت	۲'۶۹۱'۱۵۸	۳۰
پاکستان	۱۷۶'۲۴۲'۹۴۹	۲۱
افغانستان	۳۳'۶۰۹'۹۳۷	۲۰
سوریه	۲۰'۱۷۸'۴۸۵	۱۷
ترکیه	۷۶'۸۰۵'۵۲۴	۲۰
عربستان	۲۸'۶۸۶'۶۳۳	۱۵
قطر	۸۳۳'۲۸۵	۲۱
امارات	۴'۷۹۸'۴۹۱	۱۷
ازبکستان	۲۷'۶۰۶'۰۰۷	۶
عمان	۳'۴۱۸'۰۸۵	۲

تاجیکستان	۷'۳۴۹'۱۴۵	۶
ترکمنستان	۴'۸۸۴'۸۸۷	۴
هند	۱'۱۶۶'۰۷۹'۲۱۷	۱۵
اردن	۶'۳۴۲'۹۴۸	۲
قرقیزستان	۵'۴۳۱'۷۴۷	۳
مصر	۸۳'۰۸۲'۸۶۹	۲

منبع: islamicweb.com

بدین ترتیب می‌توان از یک امتداد شیعی سخن به میان آورد که از شب ه قاره هند آغاز می‌شود و بخش‌هایی گسترده‌ای از هند و پاکستان را پوشش می‌دهد و سپس بخشی مهمی از افغانستان و حتی آسیای مرکزی را شامل می‌شود و در ادامه، تمام ایران، اکثریت عراق، یمن و برخی کشورهای خلیج فارس، مانند بحرین و منطقه شرق عربستان سعودی را پوشش می‌دهد. در دنباله عراق بخش‌های مهمی از ترکیه را شیعیان امامی، علوی و بکتاشی تشکیل می‌دهند و در لبنان اکثریت با شیعیان امامی و علوی و دروزی است و در سوریه نیز علویان حکومت می‌کنند و جمعیت بزرگی از اقلیت شیعی دیگری نیز در اردن در ساحل سوریه به شکل تاریخی حضور دارند (مجیدی، ۱۳۹۱، ۴۱).

فلسطین و اسرائیل هستند که این امتداد شیعی را تکمیل می‌کنند. در بخش‌هایی از آفریقا نیز تشیع سابقه تاریخی دارد و این امر فقط به کشورهای عربی آفریقا محدود نمی‌شود، بلکه در آفریقای غیر عربی هم این مسئله صادق است. برای مثال، حضور شیعیان اسماعیلی از دیرباز در شرق آفریقا وجود داشته است. بنابراین ما هم اکنون از اقیانوس هند تا دریای مدیترانه با یک امتداد شیعی روبه‌رو هستیم که البته به صورت امتداد و حضور تاریخی است و تشیع در تمام این نقاط ریشه‌های تاریخی بسیار کهنه‌ای دارد که با قومیت‌ها و ملیت‌های این امتداد جغرافیایی آمیخته شده و به یکی از عناصر مهم هویت آنان تبدیل شده است (جاودانی مقدم، ۱۳۹۱، ۳۵).

در رابطه با موضوع مورد مطالعه زین العابدین عموقین (۱۳۸۶)، در مقاله‌ای با عنوان منافع ملی ایران و ژئوپولیتیک نوین تشیع اشاره دارد که امروزه، منافع ملی ایران با ژئوپولیتیک نوین تشیع پیوند عمیقی خورده است؛ به طوری که ایران همواره می‌خواهد در میان شیعیان جهان به خصوص در عراق نقشی ایفاء کند. تحولات اخیر جهانی و منطقه‌ای، این فرصت را برای ایران ایجاد کرده است؛ از این رو، هدف از ارائه این مقاله، بررسی و تحلیل موقعیت ژئوپولیتیک نوین شیعه و مشخص نمودن تهدیدهای منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و پیامدهای آن در جهان کنونی به خصوص نقش آفرینی ایران در این رابطه می‌باشد. در شرایط پیش آمده، ایران با توجه به موقعیت خاص می‌تواند به قدرت منطقه‌ای برتر تبدیل گردد.

حافظنیا (۱۳۸۸)، در مقاله‌ای با عنوان تأثیر علائق ژئوپولیتیکی ایران و عربستان در ایجاد چالش‌های منطقه‌ای در جنوب غرب آسیا به این مورد اشاره دارد که در جنوب غرب آسیا شامل ۱۹ کشور است. در حال حاضر منطقه جنوب غرب آسیا فضای رقابت و چالش‌سازی سه قدرت ایران، عربستان و ترکیه است. این سه قدرت علائق

ژئوپولیتیک متکثر و متنوع دارند و نگرش غیرقابل تقسیم آنها (بسیط بودن علائق ژئوپولیتیک) بستر چالش سازی و منازعه را شکل داده است. براینکه این وضعیت به شکل گیری دسته بندی‌های منطقه‌ای، تولید بحران و منازعه انجامیده است.

افشردی (۱۳۸۸)، در مقاله‌ای با عنوان تأثیر عوامل ژئوپولیتیک شیعه بر توسعه نفوذ انقلاب اسلامی اشاره می‌دارد به این که منظور از گسترش یا توسعه و تداوم نفوذ آموزه‌های انقلاب اسلامی ایران در منطقه این است که مبارزه با استکبار، عدالت جویی و حمایت از مستضعفین که از مهم‌ترین شعارهای انقلاب اسلامی ایران است، به خوبی مورد توجه بسیاری از مردمان خاورمیانه قرار گرفت. توسعه فرایندی چند بعدی است که معمولاً به تغییر از یک وضع مطلوب اشاره می‌کند. از نفوذ نیز به عنوان اقدام غیر اجبار آمیز قدرت استفاده می‌شود؛ زیرا می‌توان نفوذ را مانند قدرت به عنوان یک تولد یا به عنوان یک رابطه تعریف کرد. در نتیجه طرف مقابل به جای آنکه مجبور به تغییر تصمیم خود شود، متقاعد می‌شود و اقدام مد نظر را انجام می‌دهد.

بازدار (۱۳۸۹)، در مقاله‌ای با عنوان بررسی و اولویت بندی عوامل واگرایی اثر گذار در روابط ایران و کشورهای اسلامی پیرامونی اشاره می‌دارد که وقوع انقلاب اسلامی در ایران به رهبری امام خمینی (ره) یکی از رخدادها بزرگ نیمه دوم سده بیستم بود که باعث ایجاد تغییرات و تحولات فراوانی در کشورهای منطقه و نیز در ساختار قدرت جهانی شد. بی شک مهمترین بازیگران هویت‌ساز و تأثیرگذار در منطقه خاورمیانه دولت جمهوری اسلامی ایران بوده است این انقلاب با برخورداری از دیدگاه فرامرزی خود، کشورها و ملت‌های فراوانی را هم در کشورهای دور دست و هم در کشورهای مجاور و نزدیک، به خصوص در خاورمیانه تحت تأثیر قرار داد.

فاضلی‌نیا (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای با عنوان ژئوپولیتیک شیعه و مسئله امنیت ملی ایران آورده‌اند: موقعیت خاص ایران همواره بستر مناسبی برای ایجاد تنش‌های سیاسی و نظامی و به مخاطره افتادن امنیت ملی آن فراهم آورده است، در گذشته ژئوپولیتیک ایران به سبب عواملی مانند منابع خام یا موقعیت گذرگاهی مورد توجه قرار می‌گرفت؛ اما با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و سقوط شاه، ایران که یکی از متحدان آمریکا و غرب در منطقه بود، به نیرومندترین دشمن آنها در منطقه تبدیل شد و منافع آنان را آماج حملات تبلیغی خود قرار دارد. از این رو غرب از جانب ابعاد جدیدی از ژئوپولیتیک ایران احساس خطر می‌کند که یکی از این موارد، مسئله ژئوپولیتیک شیعه است و نتیجه می‌گیرند که: ایران باید در عرصه منطقه و جهان هویتی را بازسازی کند و عرضه نماید که نه تنها از آمریکا خلع سلاح فکری نشود، بلکه هویت مثبت و سازنده‌ای از ایران و اسلام بازسازی شود که همراه با تقویت ساختار داخلی، حریم امنیتی گسترده‌ای را برای کشور فراهم آورد.

زین‌العابدین و شیرزاد (۱۳۹۱)، در مقاله جایگاه شیعه در ژئوپولیتیک پست مدرن بیان دارند که مطالعه ژئوپولیتیک تشیع بسیار پیچیده است، چرا که مطرح ساختن آن بخصوص در حوزه ژئوپولیتیک پست مدرن تأکید بر توانمندی‌های فضایی ملت‌ها دارد با نگرانی‌هایی همراه است. در این بین به واسطه آگاهی و اطلاعات پیش آمده در جهان پست مدرن مرزهای تصنعی که شیعیان را به مدت طولانی بهره‌مندی از مزایا و توانمندی‌های اقتصادی، سیاسی و دمکراسی محروم ساخته بود، اهمیت خود را از دست داده‌اند. به این ترتیب مطالعه شیعیان به دلیل امتیاز

ویژه ژئوپولیتیک از اهمیت جهانی روزافزونی برخوردار شده است و به این نتیجه رسیده‌اند که: قلمرو خاص ذخایر انرژی (نفت و گاز) و ماهیت مذهب شیعیان (انعطاف‌پذیری شیعه و اصل تقیه) موجب نقش‌آفرینی شیعه در منطقه شده است. به همین خاطر تحقق ایفای نقش شیعیان با چالش‌های متعدد منطقه‌ای و جهانی همراه خواهد بود.

تلاشان (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای با عنوان دورنمای ژئوپولیتیک شیعه در عراق اشاره دارد که تبیین سامان ژئوپولیتیک شیعه در عراق است. دو سناریوی اساسی درباره نظام سیاسی آینده عراق و ویژگی‌های هر کدام، مورد بررسی قرار گرفته و نتیجه می‌گیرد که از دو سناریوی مبتنی بر فدرالیسم و نظام استبدادی، شرایط برای سناریوی اول فراهم است که می‌تواند وزن و قلمرو ژئوپولیتیک شیعیان را ارتقاء دهد.

زین‌العابدین عموقین و دیگران (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای با عنوان تحلیل ژئوپولیتیک تشیع در خاورمیانه با استفاده از الگوی SWOT اشاره دارد که شیعیان خاورمیله به دلیل پراکنش جغرافیایی و حضور در مناطقی با ارزش ژئواکونومی بالا، از موقعیت ژئوپولیتیک مناسبی در عرصه‌های سیاسی و اقتصادی منطقه و جهان برخوردارند. از سوی دیگر، بروز تحولاتی مانند پیروزی انقلاب اسلامی ایران، موفقیت‌های حزب‌الله در لبنان، ایفای نقش شیعیان در عراق پس از سقوط صدام، و گسترش موج بیداری اسلامی سبب شده است که ژئوپولیتیک تشیع در بطن تحولات منطقه خاورمیانه قرار بگیرد. در این راستا، درک جایگاه واقعی ژئوپولیتیک تشیع و شناسایی فرصت‌ها و چالش‌های پیش روی آن، امری مهم تلقی می‌گردد.

زین‌العابدین عموقین و خیرخواه (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای با عنوان تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار بر واگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه بیان دارند که شیعیان همواره با دارا بودن ویژگی‌هایی مانند عقلانیت مبتنی بر وحی داشتن روحیه مقاومت و عدالت جو در طول تاریخ اسلام در عرصه‌های مختلف حضوری فعال و تأثیرگذار داشته‌اند امروزه در منطقه حساس و مهم خاورمیانه شیعه و ژئوپولیتیک به عنوان یک واقعیت تأثیرگذار و انکارناپذیر تلقی می‌گردد این تأثیرگذاری بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و تأسیس حکومت اسلامی با گرایش شیعی ابعاد گسترده‌ای یافت. از دیدگاه ژئوپولیتیک نحوه پراکنش شیعیان در منطقه خاورمیانه دارای ارزش و اعتبار خاصی است حاشیه شمالی و جنوبی خلیج فارس به طور پیوسته محل سکونت شیعیان قلمداد می‌شود.

حافظ‌نیا و رومینا (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای با عنوان تأثیر علائق ژئوپولیتیک ایران و عربستان در ایجاد چالش‌های منطقه‌ای در جنوب غرب آسیا بیان دارند که رقابت بین کشورهای یک منطقه در جهان پدیده‌ای فراگیر است، لیکن کنش میان کشورهای مدعی تابع نوع و تعداد موارد مورد رقابت و چگونگی حل آن‌ها است. دو کشوری که جهت موقعیت اول شدن در یک منطقه در تلاش هستند، رابطه مسالمت‌آمیز با یکدیگر نخواهند داشت. رابطه این دو کشور تابع نوعی رقابت پایدار خواهد بود که در جهت یارگیری دیگر کشورهای منطقه، به چالش کشاندن همدیگر و حمایت از کشورها و گروه‌های کوچک‌تر جهت تثبیت موقعیت منطقه‌ای تداوم خواهد داشت. در حال حاضر، رقابت متقابل ایران و عربستان در منطقه جنوب غرب آسیا، تنش‌هایی را شکل داده است که این رقابت و منازعه به سایر کشورهای منطقه نیز سرایت کرده و تنش‌هایی را در این بخش از جهان به وجود آورده است.

محمدی و دیگران (۱۳۹۷)، در مقاله‌ای با عنوان باز تعریفی از ژئوپولیتیک شیعه (با تأکید بر راه پیمایی اربعین) بیان دارند که مذهب در سیاست و پیوند با قدرت در زمره مطالعات ژئوپولیتیک به طور عام و ژئوپولیتیک فرهنگی (ژئوکالچر)، به طور خاص قابل بحث و بررسی است. در این مفهوم، ژئوپولیتیک شیعه به معنای قدرت و شدت تأثیرگذاری جامعه شیعه بر تحولات و سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی است. عواملی چند نظیر: موقعیت برتر شیعیان در منطقه، تسلط حداکثری شیعیان بر منابع انرژی خاورمیانه، قابلیت تهدید رژیم صهیونیستی، قدرت منطقه‌ای ایران، ماهیت مردم سالاری دولت‌های شیعی و اجمالاً حوادث منطقه، طی این چهار دهه (از انقلاب ایران)، زمینه تثبیت قدرت شیعیان در منطقه را فراهم آوردند. هرچند بنیان‌های قدرتی این ژئوپولیتیک، همواره باعث تصویرسازی هراس از شیعه از جانب دول غربی-عربی، در منطقه بوده و هست، ولی واقعیات موجود گویای قدرت ژئوپولیتیکی شیعیان‌اند.

زین‌العابدین عموقین و جمشیدپور (۱۳۹۸)، در مقاله‌ای با عنوان آینده پژوهی پیشران‌های تأثیرگذار بر ژئوپولیتیک جهان اسلام اشاره دارند که آینده پژوهی و ژئوپولیتیک مفاهیم متفاوت و مرتبط هستند. از این نظر که آینده پژوهی یک مفهومی میان رشته‌ای است، می‌تواند به عنوان پسوند یا پیشوند هر رشته علمی قرار گیرد. مطالعه ژئوپولیتیک سطح معلومات انسان را در زمینه کشور، دولت ملت و یا یک مکان جغرافیایی در سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی در فضای جغرافیای افزایش می‌دهد. از این رو مطالعه آینده پژوهی ژئوپولیتیکی زمینه را جهت نیل به قدرت ممکن می‌سازد. پس استفاده از آینده پژوهی در تدوین تئوری‌های ژئوپولیتیکی اهمیت آن را افزایش می‌دهد. به نظر می‌رسد مؤلفه‌های جنگ، عرب و نفت از جمله پیشران‌هایی هستند که در شکل‌گیری سناریو تداوم شرایط فعلی و سناریو تغییرات دگرگونی در جهان اسلام نقش آفرینی خواهند کرد.

1. Mari Luomi,, Sectarian Identities or Geopolitics? The Regional Shia-Sunni Divide in the Middle East

2. Bassel F Salloukh, The Arab Uprisings and the Geopolitics of the Middle East

روش تحقیق

تحقیق حاضر توصیفی-تحلیلی با رویکرد کاربردی بوده و برای گردآوری داده‌ها، از روش کتابخانه‌ای و میدانی بهره گرفته شده است. در روش کتابخانه‌ای با مراجعه به کتابخانه‌ها و فیش برداری از کتاب‌های مورد نظر و مطالعه اسناد مربوط به موضوع مقاله، در سایت‌های مراکز علمی معتبر، اطلاعات و داده‌های مورد نظر مقاله گردآوری شده است و در بخش میدانی از پرسشنامه استفاده شده است جامعه آماری ۹۰۰ نفر از اعضای کانال انجمن ژئوپولیتیک بوده پرسشنامه بصورت الکترونیک در کانال گذاشته شده است و تعداد نمونه با استفاده از جدول استاندارد مورگان ۲۶۹ نفر انتخاب و به صورت تصادفی از پرسشنامه‌های تکمیل شده استفاده شد. و با استفاده از نرم افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفت.

قلمرو تحقیق

خاورمیانه یا آسیای جنوب غربی در متون کلاسیک به عنوان یک حوزه جغرافیای وسیع به کار برده می‌شود که چندین منطقه مشهور را که در مطالعات منطقه‌ای به مثابه مناطقی جداگانه محسوب میشوند، در خود جای می‌دهد. بخش‌هایی از منطقه قفقاز، ایران، پاکستان و افغانستان، بخش‌هایی از آسیای میانه، عراق، ترکیه، کشورهای حاشیه خلیج فارس، سوریه، لبنان، فلسطین و گاهی مصر نیز در ادبیات رایج به عنوان بخشی از آسیای جنوب غربی به کار می‌روند. در واقع در این نگاه، آسیای غربی مجموعه‌ای از ۵ منطقه تلقی می‌شود که در مطالعات کلاسیک منطقه‌ای مجزا از هم فرض می‌شوند. بر اساس این نقشه آسیای جنوب غربی منطقه‌ای از شمال شبه قاره هند، آسیای میانه، قفقاز، آسیای صغیر، منطقه خلیج فارس و بخش عمده خاورمیانه به معنای مصطلح آن را در بر می‌گیرد. این نگاهی است که حتی در برخی برنامه‌های بهداشتی و مهاجرتی سازمان ملل متحد نیز وجود دارد.

شکل ۱: منطقه جغرافیایی خاورمیانه و کشورهای این منطقه

منبع: www.infoplease.com 2020

یافته‌ها و بحث

تأثیر انقلاب اسلامی ایران در ساختن یک حکومت شیعی مبتنی بر تئوری مذهبی، در سیاسی شدن جمعیت شیعیان و اصطلاحاً آنچه بیداری شیعی و خیزش شیعه نامیده می‌شود، بر جمعیت‌های شیعی منطقه؛ آنان را به عنوان یک بازیگر داخلی در درون حکومت‌ها مطرح نمود. خودآگاهی شیعیان در عرصه اجتماعی سیاسی درون کشورهای عرب و در ارتباط با مطالبه حقوق اجتماعی و دستیابی به منابع منزلت، اقتدار و ثروت، به مرور زمان حاکمان سنی را مجبور به پذیرش حقوق شیعیان و نقش آنان در عرصه‌های داخلی کرده است.

همچنین بیداری جمعیت‌های شیعی و خودآگاهی و درک آنان از موقعیت خویش در منطقه خلیج فارس و خاورمیانه، آنان را تا حد یک بازیگر بین‌المللی ارتقا داده است و در واقع ژئوپلیتیک شیعه را بیش از پیش واقعیت بخشیده است؛ چرا که شیعیان در منطقه ای واقع شده‌اند که از لحاظ سیاسی و استراتژیک موقعیتی استثنایی در جهان دارد. این منطقه کانون اصلی منازعات در ۵۰ سال اخیر بوده است و با در اختیار داشتن منابع عظیم انرژی، دنیای صنعتی و بازارهای مصرف انرژی هر روز به آن محتاج‌تر است (نادری، ۱۳۹۰: ۱۸۳). امروزه نیز، شیعه در حوادث و رویدادهای کنونی در منطقه خاورمیانه سهم در خور توجهی دارد و تمام نگاههای سیاسی را به خود جلب کرده است. موفقیت‌های نامزدهای شیعیان در انتخابات کشور عراق، نقش محوری حزب الله لبنان در بسیج تظاهرات حمایت‌آمیز از سوریه، جنگ پیروزمندانۀ حزب الله بر ضد اسرائیل و فعال شدن جریانهای مختلف شیعه و درخواست اصلاحات سیاسی توسط آنها در یمن و سایر تحولات کشورهای منطقه از جمله: مصر، افغانستان و آذربایجان بیانگر این واقعیت است که هویت سیاسی شیعه در منطقه در حال شکل‌گیری است (احمدی و حسینی نصرآبادی، ۱۳۹۵: ۲۰). از این رهگذر؛ هنگامی، قدرت شیعه و ژئوپلیتیکی حقیقی شیعه بر ما هویدا است که درکی از سرچشمه قدرت حقیقی شیعه داشته باشیم. در حقیقت، پتانسیل درونی اسلام شیعی و عواملی درونی این مذهب است که به خودی خود، زمینه‌های هژمونیک شدن آن را آسان کرده است. به همین جهت ژئوپلیتیک شیعه بدون توجه به عقاید و نمادهایش که ایدئولوژی آن را به وجود می‌آورد بی‌معناست.

مفهوم شیعه و نظریات پیدایش آن: دو واژه «شیعه» و «تشیع» بر گرفته از ریشه «شیع» در زبان عربی‌اند. شیعه در لغت به معنی هوادار، مرید، دسته، پیرو، طرفدار و گروهی که بر امری یک‌سخن شوند (خضری، ۱۳۹۲: ۲۳). به بیان دیگر واژه تشیع از نظر لغت به معنای پیرو و انصار است و ریشه آن از مشایعت به معنای اطاعت و پیروی کردن است این واژه اختصاصاً در مورد افرادی بکار می‌رود که پیرو امیر مومنان علی (ع) و فرزندان معصوم آن حضرت هستند و بر این عقیده هستند که امام علی (ع) وصی و جانشین پیامبر اسلام از طریق نص شرعی تعیین می‌شود و امامت وی و دیگر امامان شیعه نیز از طریق نص شرعی ثابت شده است (احمدی و حسینی نصرآبادی، ۱۳۹۵: ۶). برخی نویسندگان غربی و شماری از پژوهش‌گران عرب برآنند تا تشیع را فرقه‌ای انحرافی و برآمده از جنبش‌های سیاسی تاریخی سده اول هجری بدانند، اما واکاوای روایات و مستندات تاریخی ما را با واقعیت‌های دیگری روبرو می‌سازد عده‌ای پیدایش شیعه را با حادثه سقیفه مرتبط می‌دانند، یعنی نخستین اجتماع مسلمانان پس از مرگ پیامبر (ص) که برای تعیین جانشین وی برپا کردند. عده‌ای دیگر بر این باورند که شیعه پس از خلافت علی (ع) پدید آمد. از نگاه این عده تشیع به معنای عام کلمه را پس از کشته شدن عثمان ظهور کرد و مردم را به دو دسته علوی و عثمانی تقسیم نمود. برخی نیز پیدایش شیعه را به جنگ جمل ارتباط داده و کسانی نیز، ظهور شیعه را با جنگ صفین مرتبط دانسته و شیعیان را در برابر کسانی چون خوارج، پیروان علی (ع) شمرده‌اند. عده‌ای دیگر ظهور تشیع را به حادثه کربلا به عنوان نتیجه عملی و واکنش فوری جامعه در برابر امویان فرض کرده‌اند و پیدایش تشیع را نوعی ارج‌گذاری مذهبی اهل عراق بویژه کوفیان به امام علی (ع) و خاندان پیامبر (ص) دانسته‌اند. گروه دیگر تشیع را مذهب بر ساخته ایرانیان در برابر اعراب شمرده و بر این باورند که ایرانیان به دلایل و انگیزه‌های سیاسی و برای جلوگیری از سلطه اعراب که از طریق اسلام سنی درصدد غلبه بر آنان بودند به این مذهب روی آورده‌اند. در برابر این همه نظریه، شیعیان معتقدند که بنیاد مذهب تشیع به قرآن و سنت پیامبر

(ص) باز می‌گردد و اندیشه شیعه چیزی نیست جز همان اسلام که پیامبر خدا عرضه کرده است و تشیع سیاسی حقیقتی از اسلام است (خضری، ۱۳۹۲: ۳۷)

ساختار اصلی تفکر سیاسی شیعه: اندیشه سیاسی شیعه چهار بعد مختلف را یکجا در خود حفظ کرده است: ۱. الهی بودن؛ ۲. عقلانی بودن؛ ۳. انقلابی بودن؛ و ۴. مردمی بودن آن.

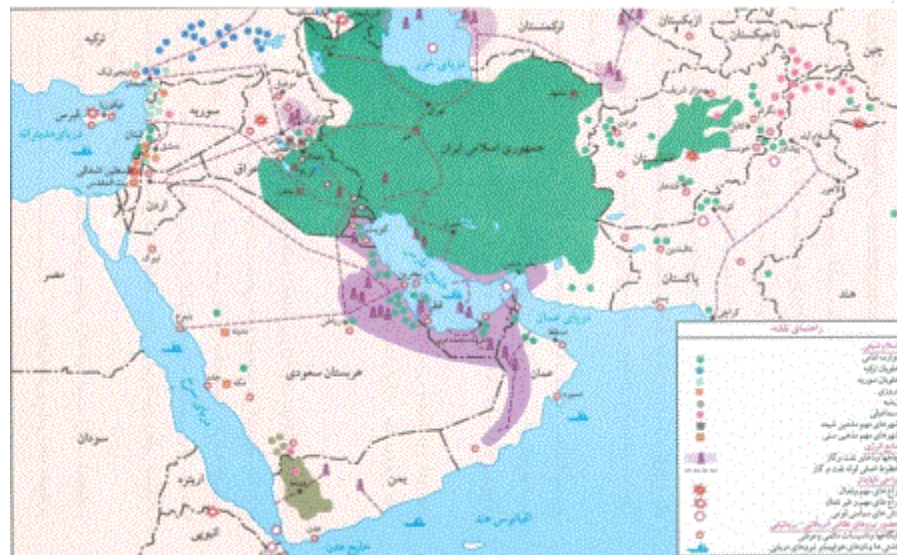
هرچند که هر دو مفهوم ژئوپلیتیک شیعی و هلال شیعی ساخته شده ذهن مخالفین قدرت‌یابی شیعه در منطقه و جهان است که به نظر در هر دو مفهوم هدف نهایی رواج شیعه هراسی است، ولی میان این دو واژه باید تفاوت قائل شد. البته خارج از این مسئله باید گفت ژئوپلیتیک شیعی واقعیتی است انکارناپذیر مبنی بر قدرت منطقه‌ای شیعیان در خاورمیانه که حتی اگر جهان غربی دست به ساخت و بازنمایی آن نمی‌زد، غیرقابل انکار بود. باید گفت، ژئوپلیتیک شیعه همانند هلال شیعی نیز ماهیت شیعه هراسانه دارد که به طور علمی نخست‌گریبان آن را ساخته و پرداخته کردند. کسانی نظیر «توال» و «فولر» در زمره اول اشخاصی بودند که مفهوم ژئوپلیتیک شیعی را با نیت تذکر به کشورهای غربی، به جهت قدرت‌یابی شیعیان در آینده منطقه و حتی جهان (به خصوص ایران)؛ گوشزد کردند. البته چنین زنگ خطری، هم چندان خالی از منق نبود، زیرا با وجود منطقه حساسی نظیر خاورمیانه (و در رأس آن خلیج فارس)، شیعیان با حداکثر جمعیت در این مناطق بیش از سنیان پتانسیل تهدید برای غرب به حساب می‌آیند. از چندین جنبه: تهدید امنیت انرژی غرب، تهدید امنیت اسرائیل و وجود کانون شیعه (ایران) در منطقه، ژئوپلیتیک شیعه مفهومی واقعی، اما تهدیدزا برای اعراب و به خصوص غرب است.

تفکر و اندیشه های شیعه در اثر جهانی شدن: ایدئولوژی و تفکر شیعه خصوصاً جریان اصلی شیعه امامیه با نگرش عدالت خواهانه و مشیت گرایانه، پویایی لازم را برای تغییر و تحول لازم در سیاست بین الملل در عصر حاضر فراهم می‌آورد. هانریکربن شیعه شناس معروف فرانسوی معتقد است: «جامعه شیعه به موازات تحولات تاریخی اش، همواره یک دید پیشگویانه و غیب گویانه از جهان و تاریخ را ترویج کرده است» (طباطبایی، ۱۳۹۱: ۱۴۶). با شکست ایدئولوژی‌های ناسیونالیسم و سوسیالیسم در پایان دهه ۶۰ میلادی اسلام شیعی به عنوان یک ایدئولوژی سیاسی بعد از افول ایدئولوژی‌های ملی‌گرایی و سوسیالیسم در نیمه دوم قرن بیستم در جوامع اسلامی رونق گرفت. از آن تاریخ به تدریج اسلام‌گرایان شیعی فرصت یافتند تا به نیرویی دست اول تبدیل شوند. اوج این روند انقلاب اسلامی ایران بود. در واقع، انقلاب اسلامی ایران باعث برانگیخته شدن شیعیانی شد که به عنوان بخش خاموش جامعه مسلمانان تا آن زمان هیچ گونه نقشی در سرنوشت خود و در ساختار سیاسی کشور خود نداشتند. در اثر انقلاب اسلامی، شیعیان جرأت و شجاعت خود را بازیافتند و پس از یک دوره فترت و سستی، از خواب غفلت، بیدار شده و هویت تازه‌ای یافتند (احمدی و حافظ نیا، ۱۳۸۹: ۵۶). این انقلاب جنبش‌های خفته را بیدار نمود، بیداری‌های کم‌تحرک را سامانی دوباره بخشید و حتی در برخی موارد جنبش‌های پر تحرک را به سوی ایدئولوژی جدید فراخواند (درخشه و جمیری، ۱۳۹۰: ۳۹). بی‌شک در دوران معاصر، تشیع برخی از قویترین مفاهیم طغیان انقلابی را پدید آورده است. جنبش‌های شیعه امروزه استراتژی‌های سیاسی فوق‌العاده اصلی ابداع آورده‌اند که غالباً موجب شگفتی و حیرت دنیای اسلام و غرب شده است. از این رو در این چند دهه، اسلام شیعی قابلیت خود به عنوان ایدئولوژی سیاسی بیش از پیش نمایان ساخته است (توانا و سلیمیان، ۱۳۹۱: ۷۹۳).

حقیقت تشیع در صورتی که بر زبان روز و با در نظر گرفتن شرایط جهانی با استفاده از منابع غنی شیعه تبلیغ و ترویج شود، و از ابزارهای جهانی همچون ماهواره، اینترنت و نظام‌های اطلاعاتی جهان شمول بهره‌جوید، شیعه قادر خواهد بود که عقاید، باورها و ارزشهای ناب و بشر دوستانه خود را در کنار سایر فرهنگ‌ها و تمدن‌ها تبلیغ و هویت واقعی خود را در جهان تثبیت نماید. شیعه به عنوان یک مذهب به هیچ وجه محلی و منطقه‌ای نیست و از یک اندیشه جهانی و عام‌گرا برخوردار است و باید اذعان کرد فقط تشیع است که مبانی نظری امیدبخشی را برای برخورد با مسئله بروزکردن اسلام دارد (فولر، ۱۳۷۷: ۳۱۱)

پراکندگی جمعیت شیعه در مناطق راهبردی انرژی: در ارتباط با ژئوپلیتیک شیعه، امروزه، یکی از چالش‌های دول غرب آمریکا حضور حداکثری شیعیان در مناطق نفت خیز خلیج فارس و خاورمیانه است. این مسأله را می‌توان تطبیق «ژئوپلیتیک انرژی» با «ژئوپلیتیک شیعه» دانست.

در واقع رابطه نزدیکی بین منابع نفت و گاز خاورمیانه با مناطق سکونت شیعیان وجود دارد، به طوری که ۸۰ درصد جمعیت بومی خلیج فارس را شیعیان تشکیل می‌دهد در حالی که سه چهارم ذخایر نفتی جهان در این منطقه وجود دارد. مروری بر مناطق نفت خیز جهان نشان می‌دهد که خاورمیانه با اختصاص ۲۳ درصد جمعیت جهان به خود؛ ۳۰ درصد منابع معدنی جهان، ۷۴ درصد ذخایر نفتی خام جهان و ۵۰ درصد از ذخایر کشف شده گاز طبیعی را در خود جای داده است (کاویانی راد و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۰۷). به طور مثال، در عربستان سعودی شیعیان روی بزرگترین حوزه نفتی این کشور در منطقه شرقی شامل شهرهایی چون: قطیف و الاحساء زندگی می‌کنند و عملاً بخش اعظم کارهای اجرایی نفت را شیعیان انجام می‌دهند. افزون بر عربستان، در کشورهای عمان، عراق، بحرین، امارات، کویت و قطر نیز شیعیان در مناطقی زندگی می‌کنند که از مهمترین مراکز نفت خیز منطقه به شمار می‌آیند (متقی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۰-۱۱)

شکل ۲: پراکندگی جمعیت شیعیان در منطقه خاورمیانه

منبع: (ارکمی و همکاران، ۱۳۹۵)

شیعه در نظام منطقه‌ای خاورمیانه: جمهوری اسلامی ایران با توجه به جمعیت انسانی، نظام سیاسی اسلامی و دارا بودن اکثریت جمعیت شیعه مذهب، به عنوان هارتلند تشیع در جهان تلقی می‌گردد و سایر مراکز شیعی واقع در کشورهای مختلف در امتداد این هارتلند قرار گرفته‌اند که از آنها می‌توان به عنوان مکمل‌های ژئوپلیتیک تشیع در ایران یاد کرد و اقتدار آنها تا حدودی وابسته به میزان قدرتمندی ایران است. جهان تشیع امروزه یک خط سیر مهمی را از لحاظ جغرافیایی شامل می‌شود که در واقع از شرق کشور چین و هندوستان شروع شده و بعد از رسیدن به ایران، از طریق عراق و خلیج فارس به سوریه و لبنان می‌رسد. عده‌ای از نویسندگان از این خط سیر و امتداد جغرافیایی تشیع به عنوان کمربند شیعی و عده‌ای دیگر از جمله پادشاه اردن آن را هلال شیعی می‌نامند. در محدوده‌ی قلمرو سکونت شیعیان به علت پیوستگی جغرافیایی هر نوع حادثه‌ای به سرعت انتقال می‌یابد. قلمرو جغرافیایی شیعیان از لحاظ سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و غیره دارای توانمندی زیادی است. در سال‌های اخیر حوادثی چون وقوع انقلاب ایران، قدرت‌گیری شیعیان در عراق، پیروزی حزب الله لبنان و جنبش‌های دموکراسی خواهی در خاورمیانه سبب تجدید حیات و قدرتمندی ژئوپلیتیک تشیع در صحنه‌ی سیاسی جهان گردیده است (زین العابدین و خیرخواه، ۱۳۹۳: ۵). اکثر شیعیان دنیا در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس ساکن هستند، در این منطقه کشوری که هم از نظر کل جمعیت و هم از نظر درصد بیشترین میزان را به خود اختصاص داده، ایران است. بر اساس بیشترین آمارها، ۹۰ درصد جمعیت ایران را شیعیان تشکیل می‌دهند که از این تعداد بیش از ۴۰ درصد از کل جمعیت شیعه جهان است. پس از ایران بیشتر شیعیان در کشورهای زندگی می‌کنند که عمدتاً در اطراف ایران هستند و بیشتر آنها با ایران پیوستگی جغرافیایی (مرز خشکی یا آبی) دارند. بحرین، عراق، آذربایجان، عربستان سعودی، ترکیه، پاکستان، افغانستان، امارات عربی متحده، قطر و عمان از جمله این کشورها به شمار می‌آیند. (احمدی، ۶۹: ۱۳۹۰).

مذهب شیعه از سال ۱۵۰۱ میلادی یعنی با آغاز سلسله صفویه در ایران دین رسمی کشور بوده است. اما با انقلاب اسلامی سال ۱۹۷۹ به رهبری آیت الله خمینی برای نخستین بار در تاریخ روحانیون زمام حکومت کشوری شیعه را به دست گرفتند. بی‌شک این مهم‌ترین رویداد در تاریخ شیعه محسوب می‌شود. از سوی دیگر، خاورمیانه در کنار واقع شدن به عنوان مهد دین اسلام و همچنین ادیان ابراهیمی، نه تنها از منظر ژئوپلیتیک بلکه از منظر قرار گرفتن بر منابع انرژی جهان نیز مورد توجه کشورهای دیگر به خصوص قدرت‌های استعماری است. از سوی دیگر، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، توجه اندیشمندان و دولت‌های استعماری و عرب دست‌نشانده، جمعیت‌های شیعی در سراسر جهان را به عنوان عاملی برای تهدید محسوب می‌کردند و خاورمیانه نیز به دلیل قرارگرفتن ایران، عراق، بحرین، عربستان، پاکستان و ... دیگر کشورهای مسلمان مورد توجه و رصد کشورها و حکومت‌ها بوده است. (www.mashreghnews.ir)

همچنین جغرافیای سیاسی شیعیان از موقعیت راهبردی مناسبی برخوردار است. اکثر شیعیان جهان در نزدیکی خلیج فارس ساکن هستند. این خلیج بین‌المللی، ۳ قاره اروپا، آسیا و آفریقا را به هم متصل می‌سازد و در گذشته به عنوان کوتاهترین راه دسترسی به هندوستان مورد توجه قدرت‌های سلطه طلب بود. ولی امروزه موقعیت

جغرافیایی خلیج فارس در رابطه با کشورهای کناره آن، ارزش غیرقابل انکاری دارد. در حال حاضر برای کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز، خلیج فارس مناسبترین مسیر برای دسترسی کشورهای یادشده و نیز افغانستان به دریای عمان، اقیانوس هند و سرتاسر جهان است. از طرف دیگر، با توجه به اینکه خلیج فارس ۸ کشور کناره خود را با اقیانوس هند مرتبط می کند، به صورت یک منطقه عملیاتی، همواره در راهبردهای نظامی مورد توجه می باشد. (رهبرو همکاران، ۱۳۹۵: ۳۳)

شیعه و ژئواکونومی در نظام منطقه ای خاورمیانه: منطقه ی خاورمیانه ۴۱ درصد ذخایر گازی جهان را در خود جای داده است که میزان آن را در حدود ۷۵/۹۱ تریلیون متر مکعب تخمین زده اند و براساس این آمار خاورمیانه به علت دارا بودن ذخایر بالای انرژی نقش کلیدی را در صنعت جهانی ایفاء می کند و جایگاه ویژه ای در جهان دارد. با توجه به وجود منابع غنی انرژی در خاورمیانه و خلیج فارس و نحوه ی پراکنش شیعیان در این منطقه به نوعی شاهد تلاقی ژئوپلیتیک انرژی و ژئوپلیتیک تشیع هست. حدود ۷۰ درصد از جمعیت حوزه های نفتی خلیج فارس را شیعیان تشکیل می دهند و چاه های نفت کشورهای منطقه به نوعی در مناطق شیعه نشین قرار گرفته اند که این امر بر اهمیت ژئوپلیتیک شیعیان در سطح منطقه و جهان تأثیر مثبتی می گذارد. (تلاشان، ۱۳۸۹: ۱۰۹).

اهمیت روزافزون انرژی و نقش آن در شکوفایی صنعت در جهان امروز باعث شده است که بعضی از صاحب نظران و نویسندگانی مانند **کاستلز** اعتقاد دارند که منطقه ی خاورمیانه از موقعیت حاشیه ای خود در قرن بیستم و عصر نظامی گری به متن بحران و مرکز معادلات امنیت جهانی در قرن بیست و یکم راه یافته و به موضوعی جهانی تبدیل شده که کلیه ی قدرت های بزرگ و مهم به نوعی با این منطقه در ارتباط بوده و امنیت خود را با آن تعریف کرده اند. امروزه به طور قطع حضور قدرت های بزرگ در مناطق مختلف خاورمیانه و خلیج فارس به دنبال دسترسی به منابع انرژی ارزان و مطمئن و از طرفی رقابت بر سر منافع اقتصادی است. **ریچارد نیکسون** رئیس جمهور سابق آمریکا درباره ی اهمیت نفت خلیج فارس می نویسد: نفت خون صنعت مدرن است و خلیج فارس قلبی است که این خون را مانند تلمبه به جریان می اندازد، راه های دریایی پیرامون خلیج فارس شریان هایی هستند که این خون حیاتی از آنها می گذرد. کمیسیون تدوین استراتژی آمریکا منطقه ی خلیج فارس را منطقه ی استراتژیک و با اهمیت عنوان کرده و بر لزوم تلاش سیاست مداران آمریکا به منظور تسلط بر این منطقه تأکید می کند. این کمیسیون نتیجه می گیرد که امنیت ملی آمریکا در گرو تأمین امنیت حوزه ی خلیج فارس است زیرا هدف استراتژیک این تحلیل، تأمین امنیت انرژی است چون آمریکا با برخورداری از ۲ درصد ذخایر نفتی جهان میزان ۲۵ درصد نفت جهان را به خود اختصاص داده است. امروزه تطبیق یافتن ژئوپلیتیک شیعه و ژئوپلیتیک انرژی از نگرانی های عمده ی غرب به حساب می آید و در این میان حضور قدرتمند ایران در خاورمیانه و نفوذ آن در بین شیعیان مناطق همجوار بر دشواری های ژئوپلیتیک تشیع از نگاه غربی ها افزوده است. قرار گرفتن ایران در میان دو منبع بزرگ انرژی (کاسپین و خلیج فارس) در قرن بیست و یکم و حضور حداکثری شیعیان در مناطق نفت خیز خلیج فارس که از آن به عنوان تطبیق ژئوپلیتیک شیعه و ژئوپلیتیک انرژی یاد می شود بر اهمیت ایدئولوژیکی و ژئواکونومیکی شیعیان تأثیر بسزایی دارد. شیعیان به علت حضور در مناطق راهبردی خاورمیانه و استقرار در

مناطق نفت خیز و کانون های تجاری بالقوه جایگاه مهمی در معادلات منطقه ای ایفاء می کنند از طرفی اروپا و آمریکا به دلیل وابستگی شدید به انرژی مطمئن و ارزان به طور قطع مجبور به مذاکره با شیعیان هستند که این امر در درازمدت بیشتر نمایان خواهد شد. در سالیان اخیر شاهد تلاش چشمگیر و حضور ناتو در خلیج فارس هستیم که می توان علت اصلی این امر را اهمیت ژئواکونومیکی این منطقه به حساب آورد. از دلایل اصلی حضور ناتو در خاورمیانه می توان به اقدام روسیه به استفاده سیاسی از ابزار انرژی در تنظیم روابط خود با همسایگان غربی خود اشاره کرد که این امر مسئله ی امنیت انرژی را در دستور کار اتحادیه ی ناتو قرار می دهد. (دولت‌پار، ۱۳۸۹: ۱۲)

شیعه و ژئوکالچر در نظام منطقه‌ای خاورمیانه: در عصر کنونی منطقه خاورمیانه و خلیج فارس قلب جهان اسلام را تشکیل می دهند و عربستان به عنوان مهد دین اسلام از ارزش و اعتبار بالایی برخوردار است، از طرف دیگر شیعیان به عنوان دومین گروه بزرگ مذهبی در جهان اسلام محسوب می شوند که در یک محدوده جغرافیایی خاصی در خاورمیانه پراکنده شده اند. ایران به عنوان هارتلند تشیع در جهان اسلام از موقعیت جغرافیایی و فرهنگی خاصی برخوردار است این کشور با سابقه درخشان تمدنی و تاریخی خود به عنوان مرکز شیعیان جهان محسوب شده و شیعیان پیرامون و منطقه از تحولات آن به شدت تأثیر می پذیرند. در واقع می توان گفت که قدرت و نفوذ ایران بوضعیت شیعیان جهان تأثیر مستقیمی دارد. ژئوپلیتیک تشیع در عصر حاضر تنها ممالک اسلامی را در بر نمی گیرد بلکه از ترکیه به خلیج فارس متصل شده و روابط بین المللی را تحت تأثیر قرار می دهد. پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۹۷۹ م. و روی کار آمدن حکومت جمهوری اسلامی تأثیر فرهنگی و سیاسی زیادی بر شیعیان منطقه خاورمیانه گذاشت امروزه شیعیان کشورهای مختلف از طریق ارتباط با ایران، از توان علمی، فقهی و فرهنگی شیعی آن تأثیر می پذیرند. منطقه خلیج فارس به عنوان یکی از کانون های اصلی تمرکز شیعیان از جایگاه ویژه ای در جهان برخوردار است این منطقه به عنوان مرکز ایدئولوژیک جهان اسلام و علی الخصوص تشیع به شمار می آید که جریان های اسلامی در سراسر جهان از این منطقه الهام می گیرند. یکی از عوامل اصلی گسترش تشیع در منطقه و جهان آموزه های فرهنگی متعالی این مذهب است که از جمله می توان به جایگاه ویژه ی عدالت خواهی، ظلم ستیزی، انتظار و روحیه انقلابی در این مکتب اشاره کرد. مبارزات شیعیان تنها بر رسالت مذهبی آنان استوار نیست بلکه معارضه با قدرتمندان و وفاداری به سنت نبرد علیه بی عدالتی هاست. در واقع می توان گفت برنامه این مذهب در وجه دنیوی آن عبارت است از زندگی در انتظار ظهور امام زمان (عج) به همراه مبارزه در راه برقراری عدالت بر روی زمین. (توال، ۱۳۸۳: ۲۵)

با توجه به مبادی و عناصر نظری و اعتقادی شیعیان می توان چنین نتیجه گرفت که عنصر انقلابی گری در تفکر شیعه نهفته است تا آنجا که **جورج جرداق**، شیعه را اصحاب مذهب ثوری یا مکتب انقلابی معرفی می کند. (فاضلی نیا، ۱۳۸۶: ۷۰)

نکته ای که نباید در این رابطه از یاد برد بحث دفاع در مبارزه است به طوری که با نگاهی به تاریخ پرفراز و نشیب تشیع در می یابیم که جنگ های مسلمین در راستای ادامه ی حیات، دفاع از کیان خود و مبارزه با ظلم بوده است. در جهان امروز فرهنگ و مؤلفه های دینی مکتب تشیع مورد توجه کشورهای مختلف قرار گرفته است.

مذهب تشیع به خاطر موقعیت حساس ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک از یک طرف و الهام گیری از آموزه ی دینی خود که پیوسته در برابر دستگاه های حکومتی ظالم و استعمارگران قرار گرفته و موضع آنها را باطل ساخته جایگاه سیاسی مهمی را کسب نموده است. کشورهای غربی در عصر کنونی به طرق مختلف سعی در امحای فرهنگ اصیل تشیع دارند. فرهنگ لیبرالیسم که اینک به عنوان مظلوف جهانی شدن و داعیه دار انحصاری جهان شمولی است ماهیتاً فرهنگ دنیا گرا و آخرت گریز است و فرهنگ دینی را که دارای رویکرد مبتنی بر آخرت گرایی است به چالش می کشد. (سجادی، ۱۳۸۲: ۴۲۱)

جهان غرب سعی دارد با ترویج سکولاریسم و پلورالیسم و استفاده از امکانات جدید در عرصه ی فناوری و تکنولوژی بر فرهنگ تشیع غلبه یافته و یا از قدرت آن بکاهد و از این طریق به مقصود خود جهت سلطه بر منطقه خاورمیانه و تثبیت هژمونی خود دست یابد. گسترش روند جهانی شدن حوزه های مختلف بویژه حوزه فرهنگی موجب خواهد شد که جهانی شدن با نفوذ به لایه هویتی جهان اسلام به ایجاد هویت های تازه همت گمارد که این هویتها به میزان زیاد خود را از فرهنگ اسلامی بیگانه می پندارند و روند استعمار فرهنگی بازیگران سیاسی در جهان اسلام را تسریع بخشیده و در نهایت فروپاشی آن را دنبال می نماید. به حاشیه رانده شدن کشورهای اسلامی در روند توسعه، تلاش برای جلوگیری از طی مراحل توسعه توسط مسلمین و دستیابی به دستاوردهای علمی چالشی جدی است که پتانسیل بالای کشورهای اسلامی و امکان اتخاذ سیاست بهره برداری بهینه از قدرت خود و فراهم آوردن زمینه های بروز توانایی علمی مسلمانان را تضعیف می کند. (صفوی، ۱۳۸۷: ۲۵۹)

جدول ۲: مولفه های اثر گذار بر بنیان های ژئوپلیتیک تأثیرگذار شیعه در نظام منطقه ای جنوب غرب آسیا

(خاورمیانه)

رتبه	میانگین رتبه	درصد					مؤلفه های اثر گذار بر بنیان های ژئوپلیتیک تأثیرگذار شیعه در منطقه خاورمیانه
		خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد	
۱۴	۲/۹۱	۲	۱۸	۶۶	۸	۶	موقعیت جغرافیایی
۱	۳/۸۰	۸	۸	۱۷	۶۷	۸	وسعت جغرافیایی
۱۵	۳/۰۴	۳	۲۶	۴۲	۲۲	۷	جمعیت شیعیان
۱۰	۳/۳	۴	۱۹	۳۶	۲۴	۱۷	منابع موجود در قلمرو شیعیان
۱۱	۳/۱۱	۵	۲۵	۳۳	۲۷	۱۰	ویژگی های فرهنگی
۹	۳/۲۴	۵	۲۳	۳۵	۲۶	۱۱	قدرت سیاسی شیعیان

۴	۳/۰۳	۴	۲۹	۳۳	۲۳	۱۰	توسعه یافتگی قلمرو شیعیان
۷	۳/۲۰	۲	۲۱	۴۳	۲۴	۱۰	مراسم و فرائض تشیع
۸	۳/۱۱	۴	۲۳	۴۱	۲۲	۱۰	حوزه های علمیه تشیع
۲	۳/۳۷		۱۸	۴۳	۲۳	۱۶	عتبات عالیات شیعه
۶	۳/۲۹	۱	۲۲	۳۹	۲۳	۱۵	فرهنگ ایثار و شهادت
۵	۳/۲۷	۱	۱۷	۴۶	۲۶	۱۰	رهبری جمهوری اسلامی ایران
۳	۳/۳۴	۳	۱۷	۴۰	۲۳	۱۷	اختلافات شیعه و وهابیت
۱۲	۳/۱۵	۴	۱۵	۵۰	۲۴	۷	حاکمیت سیاسی شیعیان
۱۳	۳/۱	۹	۲۲	۳۲	۲۴	۱۳	اختلافات مذهبی در قلمرو شیعیان
۴	۳/۱۴	۹	۲۰	۳۴	۲۲	۱۵	مشارکت سیاسی شیعیان

عواملی چند نظیر: موقعیت برتر شیعیان در منطقه، تسلط حداکثری شیعیان بر منابع انرژی خاورمیانه، قابلیت تهدید رژیم صهیونیستی، قدرت منطقه ای ایران، ماهیت مردم سالاری دولت های شیعی و اجمالا حوادث منطقه، طی این چهار دهه (از انقلاب ایران)، زمینه تثبیت قدرت شیعیان در منطقه را فراهم آوردند. هرچند بنیان های قدرتی این ژئوپلیتیک، همواره باعث تصویر سازی هراس از شیعه از جانب دول غربی - عربی، در منطقه بوده و هست؛ ولی واقعیات موجود گویای قدرت ژئوپلیتیک شیعیان اند برای بررسی مولفه های مختلف مورد آزمون گرفت بر طبق بدست آمده از میانگین رتبه سه عامل بیش از همه عوامل بر منطقه تاثیرگذار می باشد وسعت جغرافیایی بر بنیان های ژئوپلیتیک تاثیرگذار شیعه در خاورمیانه در مرتبه اول، عتبات عالیات شیعه بر بنیان های ژئوپلیتیک تاثیرگذار شیعه در خاورمیانه در مرتبه دوم و اختلافات شیعه و وهابیت بر بنیان های ژئوپلیتیک تاثیرگذار شیعه در خاورمیانه در مرتبه سوم.

نتیجه گیری

تشیع با خردگرایی ذاتی خود، عدالت طلبی و صلح خواهی مطلوب توده ها، با تکیه بر ظرفیت های ژئوپلیتیک موجود، درک هوشمندانه از شرایط منطقه ای و جهانی و تعامل موثر در سه حوزه شیعی، اسلامی و جهانی می تواند ضمن تحکیم جایگاه تاریخی خود از منافع و امنیت شیعیان خاورمیانه در عصر سیاهی و تباهی دفاع نماید شیعیان همواره از یک سو بر اساس اندیشه های بنیادین تشیع در مورد حکومت اسلامی در دوره غیبت و سنت عزلت گرایانه سیاسی مرجعیت شیعه در تاریخ و از سوی دیگر به دلیل جایگاه آنان به عنوان اقلیتی در جهان اسلام، مشارکت سیاسی محدودی در ساختار حکومت جوامع اسلامی در کشورهای خاورمیانه داشته اند؛ بنابراین،

با توجه به هویت فردی و غیرسیاسی شیعیان، همواره سیاست‌های تبعیض آمیزی از سوی حکومت‌های استبدادی دولتهای عربی بر آنان تحمیل شده است.

امروزه شیعه به یک موضوع ژئوپلیتیک تبدیل شده است، زیرا نقطه ثقل جغرافیای شیعیان مناطقی است که بر روابط قدرت در سطح منطقه و جهان تأثیر گذار است. از آنجا که در مباحث ژئوپلیتیک، سه عنصر اصلی یعنی جغرافیا سیاست و قدرت دارای خصلتی ذاتی می باشند ژئوپلیتیک شیعه نیز باید با ارزیابی این سه عنصر اساسی مطرح و معنی دار شود. عنصر اول جغرافیای به هم پیوسته و منسجم قلمروهای شیعی است که از قضا سرشار از قابلیت ها و منابع مختلف است. این عنصر، موقعیت، قلمرو و ظرفیت‌های جغرافیایی در زیستگاهی که شیعیان به صورت پیوسته و غیر پیوسته در آن زندگی می کنند را شامل می گردد. در واقع وسعت جغرافیایی بر بنیان‌های ژئوپلیتیکی تأثیرگذار شیعه در خاورمیانه در مرتبه اول است و این مولفه یکی از تأثیر گذارترین مواردی است زیرا بیشتر حجم ذخایر نفت و گاز جهان در حوزه استقرار شیعیان و به ویژه اطراف کشور ایران به عنوان کانون اصلی شیعیان واقع شده اند و این امر در کنار اهمیت ذخائر کشور ایران، اهمیت استراتژیک و مرکزی آن در منطقه انرژی را نشان می دهد. موقعیت مرکزی ایران، امکان بهره بری از این وضعیت را در اقدامات سیاسی، نظامی و اقتصادی فراهم می سازد. از نظر ژئوپلیتیکی، قرارگیری در مرکز منطقه اصلی انرژی جهان و دارا بودن جایگاه قابل توجه در ذخائر نفت و گاز، در جمع با موقعیت حد واسط شرق غرب و شمال- جنوب و اتصال منطقه انرژی آسیای مرکزی به آب های آزاد و اروپا، همگی سبب ارتقای وضعیت و جایگاه ژئوپلیتیکی ایران نسبت به دیگر تولیدکنندگان نفت و گاز می شود که بنیان‌های شیعه را در منطقه شکل می دهد عنصر دوم به عتبات عالیات شیعه بر بنیان‌های ژئوپلیتیکی تأثیرگذار شیعه در خاورمیانه در مرتبه دوم می شود. به طور اساسی، از منظر هویتی، ارتباط مذهب و سیاست در خاورمیانه، بیش از دیگر نقاط مشاهده می شود و یکی از مهم ترین عوامل سازنده سیاست های داخلی و خارجی در این منطقه، دین و اماکن دینی است؛ به بیان دیگر، جدایی دین از دولت، آنچنانکه در غرب نمودار شد، در خاورمیانه رخ نداد و این بعنوان دومین عامل تأثیر گذار بر بنیان‌های ژئوپلیتیک شیعه بر طبق یافته های میدانی است

تشیع از ابتدای ایجاد، دارای انگاره‌ها و آموزه‌های سیاسی خاصی بوده که این ویژگی در طول دوران‌های تاریخی توانسته نقش آفرینی کند. شیعه با نقش آفرینی سیاسی خود پیوندی با مفهوم قدرت در منطقه برقرار کرده است. سازه شیعه برای بازبانی حقوق از دست رفته خود در تکاپوی قدرت است. علاوه بر آن نقش آفرینی سیاسی شیعه با ساخت های قدرت ارتباط می یابد و آنها را تحت تأثیر قرار می دهد.

خاورمیانه مرکز یکی از باارزشترین منابع انرژی، یعنی نفت است به لحاظ جغرافیایی، منطقه خاورمیانه، وسیع و پهناور است و حدود و مرزهای آن هنوز قابل بحث است این منطقه مولد بسیاری از گرو های مذهبی است یکی از مهمترین این مذاهب، مذهب تشیع است از شکل گیری تشیع به عنوان یکی از مذاهب بزرگ اسلامی به دوران صدر اسلام بازمی گردد بیشتر شیعیان در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس زندگی میکنند، در دهه های اخیر حکومت بین المللی موجب شد تا پراکندگی جمعیت شیعیان افزایش خیر کننده ای پیدا کند، منطقه خاورمیانه به

عنوان مهد تمدن یاد میشود، منطقه ای که تمامی ادیان الهی از آن ظهور یافته و محل اتصال سه قاره اروپا، آسیا و آفریقا محسوب میشود پیروزی انقلاب اسلامی در ایران را میتوان نقطه عطفی در فعالیتهای سیاسی شیعیان در منطقه خاورمیانه به حساب آورد.

منابع

- احمدی، سیدعباس؛ حسینی نصرآبادی، نرجس سادات (۱۳۹۷)، «وضعیت ژئوپلیتیک شیعه در عصر جهانی شدن»، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، سال پنجم، شماره ۱۸، صص ۲۴-۱.
- احمدی، سیدعباس؛ حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۹)، «موانع و شیوههای بازدارنده تجدید حیات شیعه در جهان»، فصلنامه شیعه شناسی، شماره ۳۰، صص ۱۹۱-۱۵۷.
- احمدی، سید عباس (۱۳۹۰) «ایران، انقلاب اسلامی و ژئوپلیتیک شیعه»، تهران مؤسسه مطالعات اندیشه سازان نو.
- احمدی پور، زهرا و مرجان بدیعی، (۱۳۸۱)، «ژئوپلیتیک انتقادی» مجله مدرس دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، دوره ششم، شماره چهارم، صص ۹-۳.
- افشردی، محمدحسین، اکبری، حسین، (۱۳۸۸)، تأثیر عوامل ژئوپولیتیکی شیعه بر توسعه نفوذ انقلاب اسلامی، فصلنامه آفاق امنیت؛ پاییز ۱۳۹۲ - شماره ۲۰، صص ۷۰-۴۵.
- بازدار، شهناز، زهرا پیشگاهی فرد، عبدالرضا فرجی راد (۱۳۸۹)، بررسی و اولویت بندی عوامل واگرایی اثر گذار در روابط ایران و کشورهای اسلامی، پژوهشنامه علوم سیاسی شماره ۳، صص ۱۷۱-۱۵۵.
- تلاشان، حسن (۱۳۸۸)، «ژئوپلیتیک شیعه در لبنان قبل و بعد از جنگ ۳۳ روزه»، فصلنامه شیعه شناسی، قم: حوزه علمیه قم، سال هفتم، شماره ۲۶، صص ۳۴-۷.
- تلاشان، حسن (۱۳۹۱) دورنمای ژئوپلیتیک شیعه در عراق، شیعه شناسی، شماره ۳۱.
- توال، فرانسوا (۱۳۸۳) ژئوپلیتیک شیعه، ترجمه ی کتایون باصر، تهران، انتشارات ویستار، چاپ اول
- جردن، تری؛ رواتری، لستر (۱۳۸۱)، مقدمه ای بر جغرافیای فرهنگی، ترجمه محمد سلیمانی و سیمین تولایی، تهران: موسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات، چاپ اول؛
- حافظ نیا، محمد رضا، رومینا، ابراهیم (۱۳۸۸)، تأثیر علائق ژئوپولیتیکی ایران و عربستان در ایجاد چالش های منطقه‌ای در جنوب غرب آسیا، فصلنامه تحقیقات جغرافیای دوره ۳۲، شماره ۲ صص ۲۰-۹.
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۸)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد: انتشارات پاپلی، چاپ سوم؛
- خضری، سیداحمدرضا (۱۳۹۱)، تشیع در تاریخ، قم: نشر معارف، چاپ اول؛

درخشه، جلال؛ جمیری، محمد (۱۳۹۰)، «انقلاب اسلامی ایران و تحول در حرکت شیعی عربستان سعودی»، فصلنامه شیعه‌شناسی، سال نهم، شماره ۳۶، صص ۷۰-۳۵؛

فولر، گراهام (۱۳۷۸)، قبله عالم، ژئوپلیتیک ایران، ترجمه عباس مخبر، تهران: نشر مرکز، چاپ دوم؛

توانا، محمدعلی؛ سلیمیان، مهناز (۱۳۹۱)، «آینده گفتمان سیاسی - فرهنگی شیعی در جغرافیای سیاسی - فرهنگی خاورمیانه»، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، ۱۶ و ۱۷ آبان ماه، تهران: دانشگاه تربیت مدرس؛

درخشه، جلال؛ جمیری، محمد (۱۳۹۰)، «انقلاب اسلامی ایران و تحول در حرکت شیعی عربستان سعودی»، فصلنامه شیعه‌شناسی، سال نهم، شماره ۳۶، صص ۷۰-۳۵.

کاوینانی راد، مراد و همکاران (۱۳۹۱)، «تبیین منازعات ژئوپلیتیکی شیعه و سنی (بعد از حمله آمریکا به عراق)»، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، ۱۶ و ۱۷ آبان ماه، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، صص ۲۱۹-۱۹۸.

کاوینانی راد، مراد و مرتضی تهمی، ۱۳۹۲، حکومت جهانی در تصور ژئوپلیتیک ایران باستان، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ۲، شماره ۲۲، صص ۱۱۷-۱۳۲

متقی، افشین و همکاران (۱۳۹۲)، «بررسی نقش ژئوپلیتیک انرژی در مفهوم‌سازی هلال شیعه»، فصلنامه پژوهش‌های سیاست اسلامی، سال اول، شماره ۳، صص ۱۷۲-۱۴۷.

نادری، احمد (۱۳۹۱)، «ریملند شیعی و نقش ایران به عنوان تمدن اسلامی در نبرد تمدن‌ها»، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، ۱۶ و ۱۷ آبان ماه، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، صص ۳۴۱-۳۲۰.

حافظ نیا، محمدرضا و ابراهیم رومینا، ۱۳۹۶، تحلیل ظرفیت‌های ژئوپلیتیک سواحل جنوب شرق ایران در راستای منافع ملی (فضای غفلت شده)، مجله جغرافیا و توسعه، پژوهشکده علوم زمین و جغرافیا، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال ۹، شماره ۶، صص ۴۹-۲۰.

حافظ نیا، محمدرضا، ۱۳۹۰، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، چاپ دوم، پاپلی، مشهد.

حسین زاده، م. ا.، (۱۳۸۲)، مطالعات جامعه‌شناسی اسلامی و مردم‌شناسی شیعه در دانشگاه فلسطینی، فصلنامه مطالعات، جلد ۱، شماره ۲، صص ۹۳-۷۸

دولتیار، مصطفی (۱۳۸۹) مدیریت امنیت پایدار در منطقه ی خلیج فارس، فصلنامه سیاست خارجی، سال ۲۴، شماره ۱ صص ۹۹-۷۷

رهبر عباسعلی، نجات پور مجید، یزدان پناه محمد (۱۳۹۵) ارزیابی نظریه ژئوپلیتیک شیعه در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه ره یافت انقلاب اسلامی، سال دهم، شماره ۳۶، پاییز صص ۴۰-۲۱

زین العابدین عموقین، یوسف و جمشیدپور، ایمان (۱۳۹۸)، آینده پژوهی تأثیر ژئوپلیتیکی پیشران‌های جنگ، عرب، نفت بر مرکز جهان اسلام، پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام شماره ۱، دوره ۱۰ صص ۲۶۹-۲۴۳

زین العابدین، یوسف، خیرخواه، طاهره (۱۳۹۳) تحلیل مولفه های تاثیرگذار بر واگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه، مجموعه مقالات همایش ملی مرزن‌نشینی توسعه پایدار و فرصت های سرمایه گذاری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد پارس آباد مغان.

زین العابدین عموقین، یوسف (۱۳۸۶) منافع ملی ایران و ژئوپلیتیک نوین تشیع، فصلنامه شیعه شناسی، دوره ۵، شماره ۹، صص ۳۳-۴۹

زین العابدین عموقین، یوسف، (۱۳۹۱)، جایگاه شیعه در ژئوپلیتیک پست مدرن، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، دانشکده مطالعات جهان دانشگاه تهران

زین العابدین عموقین، یوسف، (۱۳۹۸) «ژئوپلیتیک، ایده کاربرد» انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی رشت.

زین العابدین عموقین یوسف، یحیی پور محمدصادق، شیرزاد زهرا. (۱۳۹۱)، ساختار ژئواکونومیکی خاورمیانه بر اساس اهداف توسعه هزاره سازمان ملل، فصلنامه جغرافیا، پاییز دوره ۱۰ شماره ۳۴ صص ۲۴۹-۲۳۳.

سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۸۷)، ژئوپلیتیک منطقه خلیج فارس، با تاکید بر شیعیان، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، چاپ اول؛

سجادپور، س. م.، (۱۳۹۰)، ژئوپلیتیک و سیاست خارجی ایران: تداوم و تغییر، مجله ژئوپلیتیک، جلد ۳، شماره ۱۶، صص ۱۳۱-۱۲۵.

صفوی، سیدمحمد (۱۳۸۰)، ژئوپلیتیک فرهنگی و مسئله امنیت ملی، تهران: انتشارات شمس، چاپ اول؛

صفوی، سید یحیی (۱۳۸۷) وحدت جهان اسلام، تهران، شکیب، چاپ اول.

ضرغامی، برزین و همکاران (۱۳۹۱)، «ژئوپلیتیک شیعه یا هلال شیعه (مبانی، اهداف و رویکردها)»، فصلنامه

Kramer, M., 1934, Shia, Resistance and Revolution, *Middle Eastern Studies*, Vol. 25, No. 2, pp. 270-273.

. Gerecht. R. M (2004), The Islamic paradox, Shiite Clerics, Sunni;

Fundamentalists and the Coming of Arab Democracy, United States of America.

Washington, D. C: The AEI press;